

РОЗДІЛ III.

ПОЛІТИКА ЯДЕРНОГО НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ, ПЕРСПЕКТИВИ

3.1. Витоки формування американської доктрини ядерного нерозповсюдження

Історія політики нерозповсюдження ядерної зброї, її носіїв та міжнародного контролю за поширенням ядерних технологій розпочалася ще до випробування атомної бомби та її застосування Сполученими Штатами проти Японії в 1945 р., а саме у 1942 р. [434]. Таємна квебекська угода, підписана Ф.Д. Рузвельтом та В. Черчиллем 19 серпня 1943 р., передбачала, що будь-яка інформація щодо спільного ядерного проекту може бути надана третій стороні (у даному випадку – СРСР) тільки за взаємної згоди [435].

Однак безумовна першість у масштабній постановці проблеми ядерної зброї в міжнародних відносинах та її впливу на майбутнє людства належить данському фізику, учаснику Мангетенського проекту Н. Бору. Він почав розвивати свої ідеї невдовзі після того, як британська розвідка викрала його з окупованого нацистами континенту в жовтні 1943 р. у розмовах з керівником Ядерної агенції Великої Британії Дж. Андерсоном. Останній поділяв з Н. Бором думку про необхідність створення ще під час війни режиму міжнародного контролю над атомом, щоб уникнути післявоєнного конфлікту між союзними державами. Н. Бор чітко виклав свої думки в листі до цього адресата від 16 лютого 1944 р., а в січні того ж року британці привезли Н. Бора до США, де він залучився до Мангетенського проекту.

Вчений вимагав особистої зустрічі з президентом Ф.Д. Рузвельтом, щоб довести йому свою правоту [436, р. 780]. У серпні 1944 р. така зустріч відбулася. У пам'ятній записці, яка закріплювала результати квебекської домовленості про повне й відверте таємне співробітництво американців з британцями в ядерному проекті від 18 вересня 1944 р., зокрема, зазначалося:

«Треба вжити усіх необхідних заходів, щоб гарантувати, що від професора Н. Бора не відбудеться витоку інформації, особливо до росіян» [437].

Найбільш вичерпно пропозиції Н. Бора щодо міжнародного контролю над ядерною зброєю було викладено у його відритому листі до ООН від 9 червня 1950 р. [438]. Великий фізик сучасності відмічав, що «в останні роки світові політичні події посилили напруженість між країнами, водночас перспективи конкуренції великих країн у володінні засобами знищення населення значних територій і, навіть, перетворення частин Землі на тимчасово непридатні для життя призвели до розповсюдження загальної тривоги» [438]. Він нагадав про низку пропозицій, висунутих ним ще в меморандумі від 24 березня 1945 р., які набули особливої гостроти після початку ядерної ери: «Докладні пропозиції зі створення ефективного контролю мають бути розроблені за сприяння вчених і технологів, які призначаються урядами відповідних країн. Також постійний експертний комітет під егідою міжнародної організації безпеки повинен бути наділений правом контролю новітніх наукових і технічних розробок та надання відповідних рекомендацій» [438].

Наприкінці 1945 р. голова щойно створеного Спеціального комітету Сенату США з атомної енергії Б. Макмагон започаткував слухання, які в кінцевому результаті призвели до втрати військовими контролю над ядерною зброєю (його було передано міністерству енергетики) та схвалення Закону про атомну енергію, який набув чинності 1 червня 1946 р. [439]. Закон Макмагона був першим публічним кроком політики США у сфері нерозповсюдження ядерної зброї. Багато провідних діячів адміністрації Г. Трумена (з подачі керівника Мангетенського проекту генерала Л. Гроувза), сам президент та чимало лідерів Конгресу тоді помилково вірили, що США ще десятиліття зможуть зберігати секрети виробництва ядерної зброї, тобто ядерну монополію.

Закон був покликаний саме її затвердити. Згідно з ним, заборонялася передача будь-якої закритої інформації «щодо виробництва або утилізації

атомних озброєнь, матеріалів, що розщеплюються, чи використання таких матеріалів для виробництва енергії». Закон забороняв не тільки передачу інформації про використання атому у військових, а й у мирних цілях, навіть Канаді та Великій Британії, хоча вчені з цих країн брали активну участь у ядерному проекті під час Другої світової війни. Закон повністю суперечив вищеназваній квебекській англо-американській угоді Ф.Д. Рузвельта і В. Черчилля від 19 серпня 1943 р. (До речі, англійці правильно визначили приблизний час появи радянської атомної бомби). Парадокс полягав у тому, що практично водночас із Законом Макмагона американське керівництво надзвичайно серйозно ставилося до пов'язаної зі створенням ООН пропозиції про встановлення міжнародного контролю над ядерною зброєю [440].

ООН від самого початку розглядалася Вашингтоном як саме той форум, де має визначатися доля ядерних технологій – як їхній мирний потенціал, так і воєнні перспективи. Відразу після війни деякі вчені – учасники Мангетенського проекту, вважали, що жодна найжорсткіша система міжнародного контролю не в змозі запобігти надзвичайно швидкому розповсюдженню атомної бомби. Зокрема, прогноз Гарольда Юрі передбачав вступ до «ядерного клубу» півдесятка країн усього лише за п'ять наступних років. Ірвінг Ленгмюр пророкував швидке оволодіння Росії ядерною зброєю, але її мали випередити Канада та Велика Британія. Громадська думка поділяла їхню точку зору про неможливість зберегти монополію США. Розвідувальні оцінки у 1948 р. віддавали першість серед інших країн Радянському Союзу у створенні бомби, але були обережні у визначенні термінів, коли це відбудеться [441, р. 308].

Отже, біля колиски міжнародної політики нерозповсюдження стояли Сполучені Штати – країна, де була вперше винайдена ядерна зброя та яка першою її випробувала і застосувала [442]. Відразу після атомних бомбардувань Хіросіми і Нагасакі президент Г. Трумен і його вищі посадові особи розглядали СРСР як принципово важливу державу для встановлення міжнародного контролю над атомною бомбою. Військовий міністр

Г. Стимсон і державний секретар Д. Бірнс представляли протилежні позиції в адміністрації. Незважаючи на побоювання щодо намірів Й. Сталіна, Стимсон вважав – якщо Сполучені Штати не запропонують повну співпрацю у розвитку атомної енергетики, Радянський Союз почне «відчайдушну секретну гонку до ядерних озброєнь». Бірнс же залишався непохитним в опозиції до будь-якої спроби співпрацювати з Москвою у питаннях атомної енергії і розглядав бомбу як дипломатичний актив, який зробить Й. Сталіна поступливішим. Але невдовзі йому довелося розчаруватися у дієвості цього засобу.

Подальші події, що відбувалися на низці міжнародних конференцій, у тому числі за участі СРСР, детально досліджені в науковій літературі (плани Г. Стимсона, В. Буша, Д. Ачесона-Д. Ліліенталя, Б. Баруха) [443, р. 29-45] й немає сенсу їх додатково розглядати, тому що жодних практичних наслідків для політики контролю за нерозповсюдженням ядерної зброї вони не мали. Хоча треба визнати деякий вплив цих планів на формування сучасного дискурсу з проблем нерозповсюдження та його стан.

Американській громадській думці, причетним до ядерного проекту вченим (переважно опонентам атомного бомбардування Японії) та конгресовим лідерам були властиві необґрунтовані сподівання на те, що нова міжнародна Агенція виявиться здатною впоратися з викликами, пов'язаними з ядерною зброєю та «мирним атомом». Здавалося, створення 24 січня 1946 р. Комісії ООН з атомної енергії, яка прямо підпорядковувалася Раді безпеки, свідчило про непогані перспективи міжнародного контролю. Комісія мала створити систему для:

- 1) обміну між усіма країнами базовими науковими знаннями з ядерної проблематики для їх використання у якості «мирного атому»;
- 2) контролю атомної енергетики у масштабах, потрібних для гарантування її використання виключно у мирних цілях;
- 3) знищення в арсеналах держав атомної зброї та усіх інших головних видів зброї масового знищення;

4) ефективного гарантування шляхом інспектування та іншими засобами захисту занепокоєних держав від ризиків порушення та ухилення від виконання власних зобов'язань [444, р. 11-24].

Але цього так і не відбулося та й не могло відбутися в умовах, коли набирала обертів холодна війна. У 1940 – 1950 рр. Радянський Союз регулярно висував пропозиції в ООН щодо заборони використання ядерної зброї як першого кроку на шляху до загального всеохоплюючого роззброєння, які зустрічали перманентний опір США та їхніх західних союзників. При цьому головним аргументом «вільного світу» проти цих ініціатив була теза, що СРСР активно просуває власну програму створення, а згодом – розвитку ядерної зброї та її носіїв, а радянські пропозиції є нічим іншим, ніж фальшивою пропагандою, оскільки Москва не згодна піти на встановлення міжнародного контролю над озброєннями [445].